

ZBIGNIEW J. WITKOWSKI

Ochrona przyrody a program zwiększenia lesistości Polski*

Nature conservation and the Polish Programme of Afforestation

Abstract. The Polish Programme of Afforestation (KPZL) is now being modified as a result of the accession process to European Union, in which our country is involved. The author shows these elements of Poland's ecosystem and of our law-and-administrative system of nature conservation which should be taken into consideration within the afforestation programme (KPZL). Also the need of coordination between the three programmes implemented in Poland during our accession process to EU is discussed. The programmes involve: nature conservation (Natura 2000), afforestation (KZLP) and agriculture (the agro-environmental programme).

Key words: afforestation programme, Natura 2000, European Union, accession process, sectoral coordination

Wstęp

Program wzrostu lesistości Polski z obecnego poziomu 28,1% powierzchni do około 33% ma ogromne, pozytywne znaczenie dla środowiska, przyrody i krajobrazu naszego kraju. W świetle faktów dotyczących dotychczasowej tendencji wzrostowej powierzchni leśnej i lesistości Polski (tab.) okazuje się, że tempo wzrostu lesistości w kraju jest niewielkie i wynosi 98 125 ha na rok, co stanowi 0,03125% powierzchni kraju. Zakładając, że wzrost lesistości przebiegałby w dotychczasowym tempie, a wynikiem docelowym byłoby 33% zalesionej powierzchni kraju (ok. 5% więcej niż obecnie), wówczas czas oczekiwania na osiągnięcie tego rezultatu wyniósłby 160 lat. Jest oczywiste, że program taki nikogo nie satysfakcjonuje. Zgodnie z programem zwiększenia lesistości przyjętym przez Radę Ministrów w 1996 r., założono wzrost lesistości do 30% powierzchni kraju osiągnięty do roku 2020 i do 33% do roku 2050 (Kamieński 1998). Oznacza to znaczne przyspieszenie procesu zwiększania lesistości w stosunku do stanu obecnego. Do 2020 r. powierzchnia leśna kraju powinna wzrosnąć do ok. 9372, 92 tys. ha. Całkowity wzrost wyniósłby zatem ok. 593,62 tys. ha, zaś wskaźnik roczny wzrostu wyniesie 29,68 tys. ha, co oznacza prawie trzykrotny wzrost tempa przyrostu powierzchni leśnej w porównaniu do stanu obecnego (z 9,81 tys ha/rok do 29,68 tys. ha/rok).

* Praca wykonana w ramach tematu badawczego nr 24.03.09 realizowanego przez Instytut Badawczy Leśnictwa w Warszawie (Zajac S. i in. 2000)

TABELA
Powierzchnia lasów i lesistość Polski w latach 1980-1996 (Kamieński 1998)

Charakterystyka	1980	1985	1990	1996
Pow. lasów (tys. ha)	8622,3	8653,9	9893,7	8779,3
Pow. lasów na 1 mieszkańca (ha)	0,241	0,234	0,228	0,227
Lesistość Polski (%)	27,6	27,7	27,8	28,1

Tak znaczne przyspieszenie zalesiania kraju wymaga dobrego, precyzyjnie przygotowanego programu obejmującego nie tylko ocenę organizacyjno-administracyjno-ekonomiczną całego przedsięwzięcia, ale również ocenę wpływu zamierzenia na inne elementy gospodarki, a także wszystkie składowe środowiska. Wśród nich istotnym elementem jest bioróżnorodność i krajobraz, najważniejsze elementy współczesnej ochrony przyrody (Rientjes, Drucker 1996).

Intensyfikacja programu zalesień wynika m. in. z procesu przystępowania Polski do Unii Europejskiej. Wspólnota Rozporządzeniem Rady nr 1257/99 dotyczącym rozwoju obszarów wiejskich wprowadziła nowy program w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (CAP), w którym część środków przeznaczono na ekologizację rolnictwa, w tym na dolesienia, usługi rolno-środowiskowe oraz rolnictwo ekologiczne. Program ten w ramach CAP uzyskał niewielkie wsparcie finansowe (4% wydatków w ramach CAP), ponadto w krajach akcesyjnych jest on wspierany w ramach programu SAPARD. Podobnie w ramach programu SAPARD dofinansowywane są zalesienia zgodne z Rozporządzeniem Rady Wspólnoty nr 2080/92 w sprawie programu pomocy dla przedsięwzięć leśnych w rolnictwie.

Założenia koncepcji programu zwiększenia lesistości, w związku z procesem przystępowania Polski do Unii Europejskiej, powinny ulec modyfikacji. Założenia te przedstawione zostały w opracowaniu Zajączkowskiego i in. (2000), zaś w stosunku do wcześniejszych zamierzeń programu i jego realizacji z punktu widzenia ochrony przyrody wypowiedział się Cieślak (1997). Modyfikacje programu objęły również opracowania studyjne, przygotowane z punktu widzenia rozmaitych grup organizmów. Celowi temu służy także opracowanie Jędrzejewskiego i in. (2000), omawiające leśne korytarze w północno-wschodniej Polsce z punktu widzenia ochrony dużych ssaków i ptaków, przede wszystkim drapieżników.

Tymczasem równolegle do zmian w leśnictwie i polityce leśnej również w ochronie przyrody zachodzą w Polsce istotne zmiany związane z dostosowaniem naszego prawa, a także rozwiązań administracyjnych do przyjętych w państwach Unii Europejskiej. Jednym z celów opracowania jest zapoznanie środowiska polskich leśników z programem dostosowania do wymagań Unii Europejskiej w dziedzinie ochrony przyrody dla zrozumienia wymagań dotyczących spraw związanych z ochroną lasów i leśnictwem.

Kolejnym celem jest przedstawienie uwag i zastrzeżeń do programu zalesiania z punktu widzenia ochrony przestrzennej, ochrony gatunkowej, a także kompozycji ekosystemów leśnych i nieleśnych w przestrzeni przyrodniczej Polski. Zamierzeniem tej części opracowania będzie wskazanie (o bardzo ogólnym charakterze), gdzie, jak i co powinno podlegać

zalesieniom oraz wskazanie tych obszarów, ekosystemów, a także metod zalesień, które z punktu widzenia ochrony przyrody są niepożądane.

Lądowe obszary otwarte, ich znaczenie dla ochrony bioróżnorodności Polski oraz zagrożenia związane z ich zanikaniem, a także konsekwencje dla krajowego programu zalesień

Przed przystąpieniem do omawiania problemu zalesień w świetle wymagań i zastrzeżeń ochrony przyrody warto zwrócić uwagę na współczesne koncepcje tej dziedziny wiedzy. Obecnie swoistym paradygmatem ochrony żywej przyrody jest ochrona bioróżnorodności. Składa się na ten termin ochrona zmienności genetycznej populacji i gatunków, ochrona różnorodności gatunków w ekosystemie oraz ochrona mozaiki przestrzennej ekosystemów w krajobrazie. Wszystkie trzy elementy - każdy w odmienny sposób, przyczyniają się do zachowania żywej przyrody.

Jak wynika z dotychczasowych badań i inwentaryzacji znaczący fragment mozaiki krajobrazowej – zbiorowiska nieleśne pochodzenia antropogenne, takie jak łąki, pastwiska, murawy ciepłolubne i polany górskie, młaki i torfowiska utrzymują od 35 do ponad 50% całego bogactwa gatunków roślin na obszarach chronionych w Polsce (Michalik 1990a, 1990b). Podobnie jest w przypadku zwierząt. Całe grupy tych organizmów zależne są od zbiorowisk nieleśnych np. większość pszczołowatych (Dylewska 1990) czy motyli (Dąbrowski, Krzywicki 1982), natomiast szczegółowe badania wybranych grup systematycznych fauny Pienin wykazały, iż tylko niektóre z nich osiągają największą różnorodność gatunków w ekosystemach leśnych (Witkowski, Dąbrowski 1990).

Niedoceniane uprawy rolne – wobec wciąż utrzymującej się ekstensywnej formy gospodarowania – w niektórych rejonach kraju np. w starym liczącym ponad 1000 lat zagłębiu rolniczym w dolinie Nidy – utrzymują imponujące bogactwo gatunków roślin towarzyszących kultywarom. Bogactwo to sięga ponad 50 gatunków roślin zielnych w zdjęciu fitosocjologicznym, wśród których znajdują się zanikające w całej Europie skrajnie rzadkie gatunki archeofitów (Fu-Dostatny msc).

Innym elementem, niezwykle istotnym dla utrzymania bioróżnorodności Polski, jest zachowanie wielkoprzestrzennej mozaiki siedlisk złożonej z dużych kompleksów leśnych i dużych kompleksów łąk, pastwisk i ekstensywnych upraw. W Karpatach na ich zachodnim skraju mamy znaczne kompleksy leśne, nie odbiegające rozmiarami od kompleksów leśnych położonych we wschodniej części naszych Karpat. Występują tutaj te same bogate zespoły drapieżnych ssaków. Jednak porównanie drapieżnych ptaków wykazuje, iż w zachodniej części Karpat ich skład gatunkowy jest znacznie uboższy (Witkowski 1997). Wynika to z braku w zachodnich Karpatach dużych powierzchni otwartych zachowanych we wschodniej części tych gór, gdzie duże ptaki drapieżne mogłyby swobodnie zdobywać pokarm. Podobne dane pochodzą z opracowania dotyczącego ptaków łąk i mokradeł Polski (Krogulec 1998).

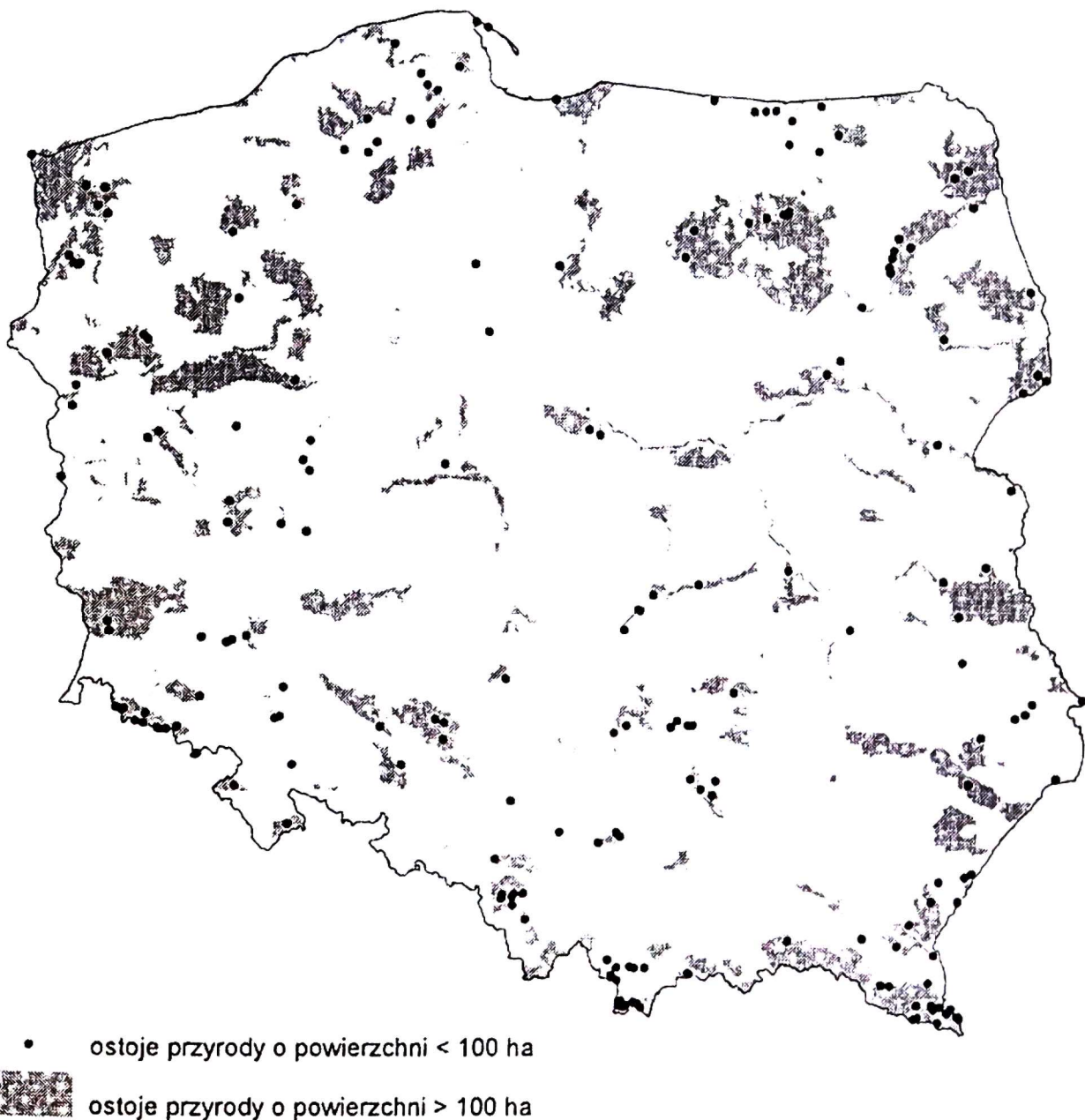
Widzimy zatem, iż obszary nieleśne pełnią niezwykle istotną rolę w utrzymaniu bioróżnorodności Polski i wszelkie procesy prowadzące do zmian kompozycji ukształtowanej przez stulecia mozaiki ekosystemów w krajobrazie mogą istotnie zagrozić bogactwu przyrody.

Całe to bogactwo przyrody obszarów nieleśnych jest coraz silniej zagrożone dwiema formami degradacji. W wyniku transformacji ustrojowej pewne formy gospodarowania straciły sens ekonomiczny. Utrzymywanie drobnotowarowej, ekstensywnej gospodarki rolnej prowadzi do pogłębiania się dysparytetu dochodu rolników w stosunku do innych sposobów uzyskiwania dochodu, a co za tym idzie do marginalizacji tej gospodarki w obrocie społecznym i ekonomicznym. Dotyka również warsztatu rolnika – posiadanej przez niego ziemi. Na znacznych obszarach odstępuje się obecnie od uprawy roli albo wręcz porzuca uprawy. Jest to pierwsze z dwóch najważniejszych zagrożeń przyrody obszarów nieleśnych. Na obszary nie uprawiane wkraczają gatunki krzewów i drzew rozpoczynając proces sukcesji w kierunku ekosystemu leśnego. Skala tego zjawiska została już dostrzeżona przez przyrodników (Witkowski 2000) i oceniona jako zjawisko niekorzystne (Krogulec 1998, Witkowski 2000).

Innym, przeciwstawnym do poprzedniego, powszechnie dostrzeganym zagrożeniem walorów przyrodniczych obszarów nieleśnych, jest intensyfikacja gospodarki rolnej, polegająca na wprowadzeniu nowoczesnej agrotechniki, w tym mechanizacji, chemizacji i biotechnologii. Uprawy intensywne stają się coraz bardziej zielonymi pustyniami, nieprzyjaznymi dla życia dzikich gatunków roślin i zwierząt. Zagadnienie ma również swoje negatywne skutki dla programu zalesień przez tworzenie ostrych granic między obszarami rolnymi i leśnymi bez żadnej strefy ekotonu, a także likwidowanie obszarów zalesień i zakrzewień stanowiących formy korytarzy leśnych wykorzystywanych przez gatunki fauny leśnej w procesach dyspersji i migracji.

Nowe rozwiązania w ochronie przyrody w Polsce związane z procesem akcesji naszego kraju do Unii Europejskiej i konsekwencje wprowadzanych rozwiązań dla programu zalesień

Polska przystępując do Unii Europejskiej zobowiązała się do pełnej implementacji istniejącego prawa Unii na swoim terytorium. W dziedzinie ochrony przyrody obowiązują dwie dyrektywy unijne (akty prawne o charakterze ponadnarodowym): dyrektywa ptasia (Passini red. 1999) i dyrektywa siedliskowa = habitatowa (Passini l.c.). Dyrektywy te – najogólniej mówiąc – wskazują gatunki i siedliska godne ochrony na obszarze Europy (Unii Europejskiej), a także sposoby ich ochrony w postaci ogólnoeuropejskiej sieci obszarów chronionych pod nazwą Natura 2000 (Passini l.c.). Zgodnie z harmonogramem wprowadzania obu dyrektyw w życie, wszystkie kraje unijne powinny zakończyć budowę sieci Natura 2000 do 2004 r. Dyrektywy nie określają konkretnych form ochrony jakie powinno przyjąć państwo do tworzenia sieci (parki narodowe, rezerwaty przyrody itp.), wymagają natomiast, aby obszary te miały określone programy ochrony, zbliżone metodycznie do istniejących u nas planów ochrony parków narodowych, rezerwatów przyrody czy parków krajobrazowych. Wynika z tego, iż w naszym ustawodawstwie jedynie te trzy formy ochrony będą mogły być formalno-prawną podstawą tworzenia sieci obszarów chronionych w ramach programu Natura 2000. Program ten opiera się na przygotowawczym programie inwentaryzacyjnym CORINE biotopes (ostoje przyrody CORINE), w którym wyznaczano wszystkie potencjalne ostoje zawierające siedliska i gatunki będące w załącznikach obu dyrektyw (Dyduch-Falniowska i in. 1999). Łącznie wyznaczono w Polsce 956 ostoi, co zajmuje około 20 % powierzchni kraju. W wielu ostojach znaczną część powierzchni

RYC. Projekt obszarów wyznaczonych do krajowej sieci Natura 2000 spośród wyznaczonych w ramach programu CORINE Biotopes (Anna Dyduch-Falniowska, baza danych Instytutu Ochrony Przyrody PAN)

zajmują ekosystemy nieleśne, głównie trwałe użytki zielone, w mniejszej części wody otwarte, grunty orne, a nawet zdarzają się obszary zdewastowane lub silnie nasycone infrastrukturą antropogenną, np sztuczne zbiorniki wodne. Warto zaznaczyć, iż ok. 60% ostoi nie jest chronione.

Spośród wymienionych ostoi w wyniku wstępnej weryfikacji wybrano 305 obiektów, które zarekomendowano w Ministerstwie Środowiska jako wstępne propozycje do programu Natura 2000 (ryc.). Obiekty te obejmują ok. 13 % powierzchni kraju i podobnie jak to miało miejsce przy wyznaczaniu pierwszej wersji programu CORINE również i te ostoje w ponad 50% nie podlegają dotąd żadnej formie ochrony. Należy przypuszczać, że weryfikacja

projektu, która w przyszłym roku będzie dokonana, z jednej strony przez samorządy, z drugiej zaś przez instytucje naukowe i organizacje ekologiczne, spowoduje istotne zmiany w pierwotnej wersji projektu.

Należy jednak podkreślić, iż obszary te (a także obszary programu CORINE biotopes) powinny zostać dostarczone wszystkim jednostkom organizacyjnym Lasów Państwowych, w celu zapoznania się z wymaganiami ich ochrony i związanymi z tym ograniczeniami programu zalesień. Ponieważ program Natura 2000 jest tworzony równoległe do programu zalesień, jednym z ważniejszych postulatów będzie współpraca obu programów w Ministerstwie Środowiska w celu wspólnego ustalenia szczegółowego obszaru i granic obiektów chronionych (ostoi przyrody) i obszaru oraz zasięgu zalesień w terenie.

Obecnie program Natura 2000 dysponuje mapami cyfrowymi w skali 1:50 000, co wydaje się wystarczająco dokładne do ustalenia obszaru i granic ostoi, obszaru poszczególnych siedlisk w obrębie ostoi oraz zaprojektowania zalesień zgodnie z wymaganiami ochrony gatunków i siedlisk wskazanych w dyrektywach – siedliskowe i ptasiej.

Obok programu Natura 2000 funkcjonuje w Polsce projekt sieci ekologiczne ECONET (Liro 1995), który był rozwinięciem programu Natura 2000 w kierunku tworzenia sieci rzeczywistych powiązań ekologicznych, umożliwiające utrzymywanie korytarzy i tzw. stepping stones (połączeń nieciągłych) między terenami chronionymi. Negatywna decyzja polityków spowodowała, że ten interesujący program nie został wprowadzony do realizacji na obszarze Unii Europejskiej i nie obowiązuje również formalnie w Polsce. Jednak w wielu województwach, został wprowadzony do polityki planistycznej i strategii rozwoju, szczególnie w kwestiach dotyczących utrzymywania i poszerzenia korytarzy leśnych. Ponieważ w większości województw przy tworzeniu strategii zagospodarowania przestrzennego i rozwoju uczestniczyli przedstawiciele Lasów Państwowych, wydaje się oczywiste, że programy te zostały wprowadzone do ogólnopolskiego programu zalesień.

Ogólne zasady przyrodniczo-przestrzenne ważne dla utrzymania bioróżnorodności, które powinno się brać pod uwagę w programie zalesień

Jakich ekosystemów nie powinno się zalesiać?

Obszary, które nie powinny podlegać programowi zalesień z punktu widzenia ochrony przyrody obejmują:

- Wszystkie zbiorowiska kserotermiczne, gdzie naturalny proces sukcesji powinien być raczej hamowany (wycinanie drzew i krzewów) niż przyspieszany przez program zalesień. Istniejące na tych obszarach bogactwo przyrody żywej jest ściśle związane z terenami nie zalesionymi, które zgodnie z koncepcją Michalika (1979, 1985) powinny być utrzymywane na pochyłościach terenu o ekspozycji południowej, południowo-zachodniej i południowo-wschodniej. Dotyczy to zarówno wklęsłych (wąwozy, dolinki), jak i wypukłych (skałki, grzbiety, grzędy) form krajobrazowych.

Mokradła, młaki i torfowiska, gdzie procesy utrzymania i zachowania wody, a także odrębnych, unikatowych ekosystemów są zależne od penetracji gleby przez głębokie systemy korzeniowe drzew i zacienienia przez nie powierzchni. W Popradzkim Parku Krajobrazowym jednym z postulatów planu ochrony było m. in. odlesianie zbyt zarośniętych przez drzewostan młak (inf. ustna).

- Trwałe użytki zielone, gdzie naturalne kompozycje krajobrazowe tworzą drobne płyty zakrzaczeń i zadrzewień w krajobrazie. Powołując się na dotychczasową wiedzę ekologiczną, takie użytki, szczególnie w tzw. strukturze gruboziarnistej (duże powierzchnie leśne i duże przestrzenie obszarów otwartych) odgrywają służebną rolę dla wielu gatunków drapieżnych i roślinożernych, żyjących w lesie, a poszukujących pożywienia na terenach otwartych (Krogulec 1998).
- Ekotony rolno-leśne stanowią miejsca bytowania i korytarze migracji dla wielu gatunków krajowych ssaków, ptaków, gadów, a także wielu grup bezkręgowców. Ekoton powinien być tak ukształtowany, aby z jednej strony pełnił rolę osłonową dla ekosystemu leśnego (osłanianie drzewostanu przed działaniem czynników klimatycznych), z drugiej zaś pozwolił na bytowanie gatunków typowych dla tego siedliska, stanowiących zresztą swego rodzaju filtr biologiczny chroniący ekosystem leśny przed przenikaniem zanieczyszczeń i gatunków inwazyjnych w głąb lasu.

Które obszary Polski powinny być zalesiane w pierwszej kolejności?

- Tereny nizin środkowopolskich, gdzie lesistość wynosi mniej niż 20%. Obszary te podlegają niekorzystnym zmianom środowiskowym określanym ogólnym terminem stepowienie. Na tych obszarach pierwszym etapem powinno być tworzenie tak zwanych węzłów (większych kompleksów leśnych) sieci a następnie połączenie ich pasami leśnymi w systemie korytarzy.
- Obszary leśnych korytarzy ekologicznych dla dyspersji fauny leśnej, w tym dużych drapieżników. W poszczególnych częściach Polski korytarze takie są już projektowane przez specjalistów (Jędrzejewski i in. 2000), w większości znajdują się w fazie projektu.
- Obszary nadrzeczne, gdzie obecnie zdegradowano ok. 95% najżyźniejszych i jednych z najbogatszych w gatunki zbiorowisk łęgów nadrzecznych. Zbiorowiska te stanowią kluczowe korytarze ekologiczne w krajowej sieci ekologicznej EKO-NET-Polska (Liro red. 1995), są też miejscami łęgowymi wielu rzadkich i ginących gatunków ptaków (Krogulec 1998).
- Zlewnie chronione, oznaczające obszary bezpośredniego dorzecza zbiorników wody pitnej. Obszary te ze względu na wymagania dostosowania gospodarki leśnej do gospodarki wodnej, nie mogą mieć charakteru rezerwatów ścisłych.
- Obszary przylegające do zbiorników wodnych, przede wszystkim sztucznych zbiorników zaporowych. Na tych terenach należy wprowadzać w pasie 50-100 m zalesienia i trwałe użytki zielone. Pasy lasu i trwałych użytków stanowią filtr ekologiczny zapobiegający przedostawaniu się zanieczyszczeń i substancji odżywczych do zbiorników (Witkowski i in. 1998).

Metody zalesień

Autor tego opracowania jest przekonany, że ta jego część wchodzi w zakres rutynowej pracy i standardowej wiedzy leśnika (Szymański 1986), jednak niezależnie od tego powinna być tutaj wyeksponowana. Ochrona przyrody zwraca uwagę na stosowanie w programie zalesień rodzimych gatunków drzew i krzewów. Nie chodzi tu tylko o gatunki rodzime, lecz również o miejscowe dla regionu zalesień genotypy. Kolejnym zaleceniem metodycznym ze strony ochrony przyrody jest dostosowanie składu gatunkowego nasadzeń do siedliska. Chodzi o zgodność składu gatunkowego drzewostanu z siedliskiem, na którym dany drzewostan ma się rozwijać. Jest rzeczą zrozumiałą, że na gruntach porolnych gatunki leśne (stadiów klimaksowych ekosystemu leśnego) przyjmują się gorzej niż gatunki drzew lekkonasiennych, co warunkuje konieczność stosowania przedplonu i dosadzania drzew cienioznośnych pod okapem już istniejącego drzewostanu.

Ideałem dla przyrodnika zajmującego się ochroną przyrody byłoby rozciągnięcie procesu zalesień w czasie, tak aby obejmował on pełne spektrum sukcesyjne naturalnego następstwa gatunków drzew leśnych. Być może eksperymentalnie takie nasadzenia powinno się zaprojektować w celach monitoringowych (do porównania zmian siedliska gleby) oraz tempa wnikania do ekosystemu leśnego gatunków towarzyszących drzewostanowi (np. grzybów mikoryzowych czy fauny glebowej). Ograniczone ramy czasowe projektu (i zapewne ograniczenia finansowe) będą jednak skłaniały leśników do pracy w ramach schematu i metodyki zalesień przygotowanego w Lasach Państwowych.

Niezbędne uzgodnienia dotyczące ochrony przyrody w ramach programu zalesień

Zgodnie z obowiązującą (i nowelizowaną) ustawą o ochronie przyrody na obszarze parku narodowego jakiegokolwiek zmiany powierzchni leśnej i/lub składu gatunkowego drzewostanu objęte są szczegółowym operatem ochrony ekosystemu leśnego. Jedyńymi wykonawcami tego operatu są służby parku narodowego. W rezerwacie przyrody również istnieje operat ochronny, który jednoznacznie opisuje cele ochrony i zadania do wykonania, aby założony cel zrealizować. Nadzór nad rezerwatem mają służby konserwatorskie w urzędzie wojewódzkim, zaś najczęstszymi wykonawcami zadań ochronnych są służby leśne.

Na obszarze parku krajobrazowego organem nadzorującym plan ochrony parku jest dyrektor parku, zaś obszary leśne i przeznaczone do zalesień są pod kontrolą służb leśnych Lasów Państwowych (chyba, że prywatni właściciele gruntów leśnych i nie leśnych zdecydowały inaczej). Zgodnie z tym, obszary ostoi przyrodniczych w ramach programu Natura 2000 będą najprawdopodobniej podlegały rygorom ochronnym parku narodowego, parku krajobrazowego lub rezerwatu przyrody. Dyrektywa siedliskowa dopuszcza możliwość ochrony ostoi położonej na gruntach prywatnych przez pisemne umowy z właścicielem użytku dotyczącymi zasad jego użytkowania i niezbędnych prac wykonywanych w celu utrzymania chronionej substancji przyrodniczej.

Wykonywanie zalesień na innych obszarach chronionych tzn. zespołach przyrodniczo-krajobrazowych, pomnikach przyrody (tych które mają jakąś powierzchnię), użytkach

ekologicznych i stanowiskach dokumentacyjnych wymaga – zgodnie z ustawą – uzyskania zgody organu ochrony przyrody, czyli Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody.

Nie jest jasne jak należy postępować na obszarach planowanych do objęcia ochroną. W nowej wersji Ustawy o ochronie przyrody zapisano, że dla takiego obszaru wojewoda może wstrzymać wszelkie formy jego eksploatacji i zmian stanu, z pewnością obejmuje to również planowane zalesienia.

Najbardziej prawidłowym rozwiązaniem zagadnienia jest przedstawienie programu zalesień służbom wojewody i samorządów wszystkich szczebli – do zaopiniowania. Służby wojewody powinny skupić się na zgodności programu z regionalną strategią ochrony przyrody (w większości województw strategię takie nie zostały wykonane ze względu na brak funduszy), natomiast służby samorządowe – na zgodności programu zalesień z regionalnymi i lokalnymi planami zagospodarowania przestrzennego (plany zagospodarowania przestrzennego obejmują również zadania ochronne, np. ochrony lasów, wód i m. in. tworzenie korytarzy ekologicznych).

Konieczność uzgodnień na szczeblu międzyresortowym

W ramach procesu akcesyjnego do Unii Europejskiej Polska prowadzi równoległe trzy programy ważne dla środowiska przyrodniczego:

- Program Natura 2000 prowadzony przez Departament Leśnictwa i Ochrony Przyrody i Krajobrazu Ministerstwa Środowiska w ramach środków finansowych przeznaczonych na ochronę środowiska,
- Krajowy Program Zwiększenia Lesistości prowadzony przez ten sam Departament, jednak w ramach środków przeznaczonych na rolnictwo,
- Program Rolno-Środowiskowy, prowadzony w Ministerstwie Rolnictwa, w ramach środków rolnych.

Wszystkie wymienione programy powinny być już na wstępnym etapie założeń realizacyjnych szczegółowo uzgadniane. Realizacja programu Natura 2000 związana jest z utrzymaniem polskich ostoi ważnych dla Europy (wymienionych w aneksach Dyrektyw – Ptasiej i Siedliskowej) gatunków roślin i zwierząt oraz ich siedlisk. Wszelkie programy rolne i leśne, prowadzone na tych obszarach powinny być uzgadniane z twórcami koncepcji przestrzennej sieci Natura 2000. Ze względów społecznych, a także z powodu eliminowania konfliktów wokół nowotworzonych obszarów chronionych (a sieć Natura 2000 przewiduje, że ponad 50% elementów sieci będą stanowić nowotworzone obszary chronione), ostoje przyrodnicze w ramach programu Natura 2000 powinny być wspomagane w obrębie ostoi i wokół nich programami finansowego wspierania aktywności prośrodowiskowej rolników, w ramach wspierania przez SAPARD programów rolno-środowiskowych i programów zalesień.

Jak wynika z ostatnich ocen (Zajączkowski i in. 2000), programy zalesień są mniejsze niż przewidywane przez resort rolnictwa plany przeznaczania gruntów rolnych pod zalesienia. Autorzy tego opracowania wskazują konieczność powołania zespołu koordynacji progra-

mu zalesień z uwzględnieniem postulatów i potrzeb innych resortów, w tym przede wszystkim rolnictwa, gospodarki przestrzennej i budownictwa i transportu.

Od tej strony jeszcze bardziej pilną sprawą wydaje się skoordynowanie planów i zamierzeń wszystkich trzech programów, ich realizacji oraz monitoringu, w celu oszczędności czasu, wyciszania konfliktów, a także maksymalizacji efektów w stosunku do poniesionych środków. W obrębie Rady Ministrów z wnioskiem o koordynację tych zamierzeń powinno wystąpić Ministerstwo Środowiska, bowiem negatywne efekty braku koordynacji skupią się przede wszystkim na żywej przyrodzie i środowisku.

Wnioski

- Obszary nieleśne w Polsce są na ogół pochodzenia antropogennego. Mimo to wiele z nich, szczególnie uprawiane ekstensywnie trwałe użytki zielone, jest niezwykle bogatych w gatunki inne niż ekosystemów leśnych. Stąd też utrzymanie tych ekosystemów ma bardzo istotne znaczenie dla ochrony bioróżnorodności w Polsce, w tym również ochrony znacznej części dużych ssaków i ptaków leśnych.
- Ekosystemy nieleśne uprawiane ekstensywnie podlegają obecnie dwóm przeciwnym procesom. Część z nich zostaje porzucona i ulega naturalnej sukcesji, znajdują się obecnie w fazie degradacji ekosystemu, inna część podlega intensyfikacji produkcji rolnej z włączeniem w ten proces mechanizacji, chemizacji i biotechnologii. Oba procesy prowadzą do degradacji rodzimej przyrody.
- Równoległe tworzenie w ramach jednego Ministerstwa Środowiska programu zalesień i krajowej sieci obszarów chronionych Natura 2000 daje możliwość koordynacji prac w obu programach w celu usunięcia ewentualnych konfliktów i działań niepożądanych. W tej sytuacji wydaje się konieczne stałe wzajemne informowanie się obu zespołów o postępie prac i obecnym projekcie obszarów chronionych z jednej strony i obszarów przeznaczonych do zalesień – z drugiej. Konieczne jest również podjęcie szerszej, międzyresortowej koordynacji obu programów prowadzonych w Ministerstwie Środowiska z programem rolno-środowiskowym w Ministerstwie Rolnictwa.
- Do programów i strategii wojewódzkich opracowywanych przez programy samorządowe wprowadzono projekt sieci ekologicznej ECONET-Polska. Projekt ten należy również brać pod uwagę przy szczegółowych projektach zalesień.

*Instytut Ochrony Przyrody PAN w Krakowie
Al. Mickiewicza 33, 31-120 Kraków
e-mail: nowitkow@cyf-kr.edu.pl*

Literatura

- Cieślak M.** Wskazówki dla planowania dolesień i zadrzewień śródpolnych. Instytut Ochrony Środowiska, maszynopis, Warszawa 1997.
- Dąbrowski J. S., Krzywicki M.** Ginące i zagrożone gatunki motyli (*Lepidoptera*) w faunie Polski. Cz. 1. Nadrodziny: *Papilionoidea*, *Hesperioidea*, *Zygaenoidea*. *Studia Naturae B*, 1982, 31: 1-171.
- Dyduch-Falniowska A., Kaźmierczakowa R., Makomaska-Juchiewicz M., Perzanowska-Sucharska J., Zajac K.** Ostoje przyrody w Polsce. Instytut Ochrony PAN, Kraków, 1999.
- Dylewska M.** Badania nad zmianami fauny pszczół (*Apoidea*) w Ojcowskim Parku Narodowym po roku 1976. *Prądnik* 1990, 2: 107-110.
- Fu-Dostatny D.** Różnorodność chwastów polnych Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego, jej uwarunkowania i ochrona. Instytut Botaniki UJ, Kraków, 2000.
- Jędrzejewski W., Schmidt K., Kalski R., Nowak S., Brzeziński M.** Program odbudowy leśnych korytarzy ekologicznych w północno-wschodniej Polsce (projekt), 2000.
- Kamieński J. (red.).** Stan środowiska w Polsce. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa, 1998.
- Krogulec J. (red.).** Ptaki łąk i mokradeł Polski. Fundacja IUCN Poland, Warszawa, 1995.
- Liro A. (red.).** Koncepcja krajowej sieci ekologicznej ECONET – Polska, Fundacja IUCN Poland, Warszawa 1995.
- Michalik S.** Przestrzenna i ekologiczna koncepcja ochrony szaty roślinnej centralnej części Wyżyny Krakowskiej. *Ochrona Przyrody* 1979, 42: 75-91.
- Michalik S.** Ekologiczna ochrona czynna biocenoz i krajobrazu w Ojcowskim Parku Narodowym. *Parki Narodowe i Rezerwaty Przyrody* 1985, 6, 2: 43-56.
- Michalik S.** Rola nieklimaksowych biocenoz w parkach narodowych i rezerwatach. *Prądnik* 1990, 2: 9-16.
- Michalik S.** Sukcesja wtórna i problemy aktywnej ochrony biocenoz półnaturalnych w parkach narodowych i rezerwatach. *Prądnik* 1990, 2: 175-198.
- Passini J. (red.).** Natura 2000, Europejska Sieć Ekologiczna. Ministerstwo Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa, 1999.
- Rientjes S., Drucker G.** An introduction to the Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy – background, philosophy and summary. W: *The Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy*. Council of Europe, UNEP, ECNC, Amsterdam, 1996.
- Szymański S.** Ekologiczne podstawy hodowli lasu. PWRiL, Warszawa, 1986.
- Witkowski Z.** Stan poznania, zagrożenia i ochrona fauny województwa bielskiego. W: *Przyroda Województwa Bielskiego*. Colgraf Press, Poznań, 1996.

Witkowski Z.J. Rolnictwo a zachowanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej w regionie południowo-wschodnim. *Aura* 2000, 5: 8-10.

Witkowski Z., Adamski P., Jenner B., Kosińska R., Kosior A., Król W., Michalik S., Nowak J., Płonka P., Solarz W., Zając T. Bioróżnorodność ekosystemów lądowych na obszarze przyszłego zbiornika wodnego Świnna Poręba: stan obecny i perspektywy zmian. W: (A. Paulo red.). IX Konferencja Sozologiczna "Sozologia na obszarze antropopresji na przykładzie zbiornika Świnna Poręba", str. 21-45. Pol. Tow. Geolog., i Wydział Geologii Geofizyki i Ochrony Środowiska AGH, Kraków i Świnna Poręba, 1998.

Witkowski Z., Dąbrowski J. S. Znaczenie środowisk otwartych dla zachowania bogactwa gatunkowego bezkręgowców w Pienińskim Parku Narodowym. *Prądnik* 1990, 2: 115-125.

Zając S. (kier.), Gicger B., Gołos P., Kern H., Kwiecień R., Michna W., Siuta J., Stuczyński T., Tałałaj Z., Tyszka J., Witkowski Z. J., Wójcik-Daniluk K., Żukrowska T., Żak G. A. Modyfikacja Krajowego Programu Zwiększenia Lesistości, etap I (A1), Maszynopis w Instytucie Badawczym Lesnictwa, Warszawa, s. 1-64, 2000.

Zajączkowski K., Kwiecień R., Tałałaj Z. Koncepcja modyfikacji krajowego programu zwiększenia lesistości. Instytut Badawczy Leśnictwa, Warszawa, 2000.

Summary

Nature conservation and the Polish Programme of Afforestation

The Polish Programme of Afforestation (KPZL), began in 1995, is now being modified as a result of the accession process to European Union, in which our country is involved. The author shows these elements of Poland's ecosystem and of our law-and-administrative system of nature conservation which should be taken into consideration within the afforestation programme (KPZL). Also the need of co-ordination between the tree programmes implemented in Poland during our accession process to EU is discussed. The programmes involve: nature conservation (Natura 2000), afforestation (KPZL) and agriculture (the agro-environmental programme). Mentioned above environmental programmes are supported by the SAPARD financial projects.